

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Tálas István:

Néprajz és középiskola II.

A földrajz kebelén belül érvényesíthető néprajzi szemléletre már az 1935-ös végrehajtási utasítás is ad útbaigazítást: „Néprajzból az egyes tájaknál a rájuk legjellemzőbb, a főfoglalkozáshoz simuló, az életmóddal kapcsolatos, legáltalánosabb jelenségeket ismertessük: a pásztor, a földművelő, halászó, szekerező, iparos stb. nép élete, szokása, ruházódása, háziipara, szerszámai építkezése, nyelvjárása stb.” A továbbiakban utasítás van, hogy a magyar életet a magyar föld és nép szoros kapcsolata alapján szemléltessük. A természeti tényezők és a nemzet életének összhangját kell emelni, a föld természetét hozzuk vonatkozásba a nép életével stb. A föld és a nemzet múltbeli összefüggését ki kell hangsúlyozni stb. Az 1936-os II. utasítás általánosságban egyéb földeknél és népeknél is hasonló szempontokra terjeszkedik kiemelve rokonaink néprajzát.

A tanárnak a helyi adottságokat feltétlenül ki kell aknáznia, mert a népi és táji nevelődők csak akkor érvényesülhetnek igazán. Furcsa volt, midőn egy Duna-Tisza-közi gimnáziumban hajdanában a tanár a pásztoréletet mindenáron a Hortobágyhoz akarta kötni, holott a városról félóránnyira még ősi, nagy legalábbis egyenértékű pásztorélet virult.

Település-földrajzilag nyomatékosan emeljük ki a magyar településformákat néprétegi összefüggésükből. Itt különösen ajánlom az alföldi kertes városok erőteljes tárgyalását. Ez a legősibb településformánk, s a magyar állattartási rendszer fejleménye. Ne szégyelljük, sőt legyünk büszkéek, hogy határozottan nomád csirából európaivá tudtuk fejleszteni. Részben állattenyésztésünkhöz fűződik, részben ma már független tőle a tanyavilág. A táji és népiéleti vonatkozások kapcsán ennél a pontnál ne mellőzzük – persze a tanulók érettségi fokához képest –, az idevágó közgazdasági, társadalmi egészségügyi, népművelési, sőt közoktatásügyi kapcsolatokat sem. Juttassunk néhány percet annak megbeszélésére is, hogy a forgalom, az utak és útvonalak milyen hatással vannak a nép életére. Az iskolai kirándulásokról más helyen szólnunk.

A politikai történet mellett a művelődéstörténet mindjobban helyet foglal középiskolai *történettanításunkban*. E rendkívüli jelentőségű, nemzetnevelő tárgyunk a magyar népiséget vagy egész népünk, vagy annak egy részének öntudatlan életét és kulturális tevékenységét eddig nem vette figyelembe. E megokolatlan hiányon feltétlenül segíteni kell a népiségtörténeti vizsgálatok eredményeinek bevonásával. Különösen kiemelem itt a magyar etnikai csoportok ismeretét. Vonatkozik e kívánságunk a határokon belül és kívül álló népcsoportjainkra egyaránt, mert mai elesettségünkben különösen jelentős a közös faji és műveltségi származás tudata. Elszakadt testvéreink (csángó, szerémi magyar), sőt újabban elszakított testvéreink helyzetét is alig ismerjük. A hetvenötmillió Németország egészen apró népcsoportokat már nyilvántart, tíz lelken felül térképez, istápolásukra hatalmas intézményeket szervez. A románok még túloznak is ezen a téren, ők a nem-románokat is vissza akarják románosítani, gondoljunk csak a székely-akcióra. Ilyen és hasonló törekvések mellett nem lehet könnyű lemondani a közösségtudat tervszerű ápolásáról. Nem lehet ezt kizárólag hírlapi úton fenntartani, csupán alapos, igazolt ismerettel. Gondoljunk meg, milyen keveset tudnak általában pl. a moldvai csángókról, akik 5-6 századon át a maguk népi erejéből maradtak fenn tömegesen napjainkig, vagy a szlavóniai – szerémi – magyarságról a Dráván túli, hajdani magyar világ

utolsó hírmondóiról. Pedig velük kapcsolatban nemcsak néprajzi „érdekességek” kerülhetnek elő, hanem középkori magyar életük népmozgalmi, műveltségi, sőt politikai történetének számai is. Bizonyára nem volna tanulság nélküli az az út, amely a Szamos völgyéből Moldvába vezetett, se az, amelyen a szlavóniai magyarok a Szávától a Dráváig négy községnyire fogytak.

De nem ismerik nálunk belső csoportjaikat sem. Míg az önkormányzatok virágoztak, a jászok, kunok, hajdúk legalább önmagukat számon tartották, ma az átlagos néhány történeti adaton kívül, amit egyébként az országban másutt is tud az érettségizett ember, nem tudnak egyebet. Állíthatom, hogy a hajdani jászkun kerület értelmisége nagyobb százalékban nem tudná megmondani se e terület hajdani fajiságát, se volt önkormányzatának szervezetét. A palócok, matyók, göcsejiek, ormányságiak az átlagművelt ember előtt egy-egy különös ejtésű szó, vagy tarka ruha kapcsán szerepelnek nyilvántartásban s ha példáinkat folytathatnánk, ugyanezt az eredményt kapnánk. Biztos vagyok, hogy lehetnek tiszteletreméltó kivételek, de általánosságban az a meggyőződésünk és tapasztalatunk, hogy még a különböző népi ünnepek rendezői sincsenek tisztában vidékünk etnikai mivoltjával. Ha a kiinduláson a népcsoportok ismeretei szükségéről egyébbel nem is okolnám meg, akkor is marad egy: a vérség kötelez.

A népiségtörténeti elvnek abban is meg kell nyilatkoznia, hogy végigkísérjük a faj etnikumának alakulását, ezzel kapcsolatban beszélnünk kell a veszteségekről (leszakadás, felszívódás), a nyereségről (beolvadás – jász, kun, habán stb.), a számbeli növekedésről (korokon belül, megokolással), a generációk napi munkája és a lelkiség kapcsolatáról.¹ Érvényesülnie kell társadalomtudományi szempontoknak is: a közösségi élet szervezeti (parasztvármegyék), a népmozgalmak szociális hátterei, ipari és mezőgazdasági vállalkozások, az iskolakötelezettség hatása stb.²

A tanárnak, ha csak módja van rá, helytörténeti vonatkozásokat is be kell kapcsolnia a tanításba. A hozzáférhető városi tanács-jegyzőkönyvek, azok híján helytörténeti monográfiák, vetíthetik ki egy-egy országos jelenség helyi, esetleg éppen népi rezdülését. Ilyenkor alkalomadtán helybeli családnevek felemlítése is növelheti a közvetlenséget. Például egy jász vagy hajdú városban kik mentek el a hétéves háborúba? vagy egyébből is: kik voltak 48-as honvédek? esetleg azok tábóri élete; gazdaságtörténeti téren pl. helyi termelési ágak és az országos piac viszonya (a kiskunsgági városok némelyike pl. Bécsben ágenset tartott); művelődéstörténeti téren, pl. a város régi, lehetőleg népi élete stb. A hozzáférhető jegyzőkönyvekben hasznos anyag volna bemutatható, a napi anyagi és szellemi élet száz kis finomsága szövi át lapjaikat. Ilyen kezeléssel a tanuló, különösen a nép fia, történetileg is közvetlen viszonyban látja elődei sorsát az egyetemes magyar sorssal, de aki nem népi fi, annak is tanítóerő és bizonyosság.

Íde tartozik a nemzetiségek történeti és etnikai megismerése, amit a magyar népcsoportokhoz hasonlóan mellőztek még a megcsonkulás előtt is, amikor pedig százával tanultak középiskoláinkban a nemzetiségi ifjak. Mert azt a párszavas utalást, amiben az érettségi előtti hónapok vagy hetek lázas sietségében átfutnak, s ott is jobbra politikai és közjogi beállításban, nem tartjuk elégnak. Néhány adaton kívül – azt is hamar elfelejtik – később sem tudnak róluk egyebet, mint: bocskorban jár tót meg oláh, mind valahány pásztoremberek, de a tót drótozni is tud, a rutén nagyon szegény és vallásos, a sváb gazdag és törekvő, a szerb marcona, de jó katona. Ez a helyzet csak annál változott, aki nemzetiségi vidékre került, s ott sokszor nehéz tapasztalások útján szerzett bővebb ismereteket. A néprajznak és népiségtörténetnek e téren még sok mondanivalója van. Szólni kell az együttélés népeleti kölcsönhatásáról, a hagyományanyag cseréjéről (pl. a magyar levetett ruháit átveszik a nemzetiségek, magyar nyomok a felvidéki pásztorokodásban egész a lengyel szélelig, hitvilági nyomok a peremvidékeken; idegen részről bennünket érintőleg, pl. a valach pásztorokdási eljárások tisztántúli nyomai, a kolomejka és kuruc zene kapcsolatai stb.) Nem jelentéktelen törekvés ez, hiszen a népek, illetőleg nemzetiségek egymás mellett élése országos jelentőségű politikai vagy kulturális mozgalmakat is idéztek elő. Szólni kell a nemzetiségek és a magyarság népmozgalmi kapcsolatai-

¹ Vö.: *Mályusz Elemér*: A történettudomány mai kérdései. Időszerű kérdések a dunamelléki református egyházkerület tanárainak első tanulmányi összejövetelén. Kecskemét, 1936. 55-56. old.

² *Bálint Sándor*: Tanítóképzésünk reformja és a néprajz. *Ethnographia*, 1937. 112. old.

ról, az újabb településtörténeti vizsgálatok eredményeiről (a nemzetiségek térhódítása háborúk, csapások után,³ a hajdúk hivatása az oláhok terjeszkedésével szemben; nemzetiségi folatok keletkezése szervezett telepítés folytán, svábok, tótok, szerbek; helyváltoztató nemzetiségi elemek, pl. pásztornepek, cigányok, ez utóbbiaknál kapcsoljuk a zene területét). Tudom, hogy az említett szempontokat sokszor érvényesítik, bár gyakran csak futólag, sőt egyéni alapon, mi azonban kötelezőleg kívánjuk. Kelet-közép-európai környezetünkben a közös sors és földrajzi érintkezés mellett a műveltségi kapcsolatok ténye sem mellékes, s ki tudja, mikor válhat egyben vagy másban hasznunkra?

Ajánlom, hogy a felsőbb osztályokban a magyar dolgozatok keretében – mint ezt már több helyen láttam eddig is – népiségtörténeti (helytörténeti) és nemzetiségi vonatkozású írásbeli dolgozatokat is adjunk, legalább egy-két alkalommal.

Bizonyos lehetőségeket a *természetrájk* tanításánál is láthatunk. Növényföldrajzi kapcsolatban számos népi vonást említhetünk meg, pl. mocsári növényzet (pákász), vízi élet, házépítés, erdei öv, vadászat, gyűjtögetés, tölgy, bükk, cser, magyal esetén (sertésenyésztés). Ásványtannál jellemzőbb eljárásokra térjünk ki, pl. arany (aranymosás), agyag (népi fazekasipari) stb. Állattannál ne felejtjük el a magyar ló, szarvasmarha, sertés, juh és kutya tárgyalását.

A *művészeti tárgyakon*, az éneken, zenén és rajzon keresztül lesz részesévé a tanuló, illetve az életbe kikerült művelt ember, az egyetemes művészi élményeknek. Gyökértelennek tartanánk azonban ezeket az értékeket, de legalább is hiányosnak, ha az út nem a mi nemzeti területünkől indulna el. A népművészet egyszerűbbnek látszó megnyilvánulásaiban olyan tiszta és tökéletes, hogy legbiztosabb alapnak, a meglátás és élmény alapjának föltétlenül elfogadjuk. A múltban a művészi tárgyakon belül, sajnos, voltak mulasztások, s ez közízlésünkben is megnyilvánult.

A középiskolai *énektanításnál* fontosnak tartjuk, hogy a tanár minél több népdalt tanítson meg egyszerűen. Gyakran megtörténik, hogy az elméletileg képzett zenész vagy tanár is a zenefolklór szerint értékesebb, melódiában azonban kevésbé hangzatos dallamokkal kísérletezik. Ebből az a baj származik, hogy a közönség vagy tanuló ösztönyszerűleg tartózkodik. Füle még a melodikusabb, egyébként csekély értékű nótákhoz szokott. A nemesítés helyes útja az, ha visszafelé haladunk, s a B-osztályú dallamokat tanítjuk erőteljesebben. Itt az elfogadás, megértés és megkedvelés könnyen megy, ehhez lehet később az A-osztály nagyobb jelentőségű dallamkincsét kapcsolni. Kirándulások, kivonulások, tornaórák, cserkészünnepélyek alkalmával, sőt egyéb órákon is énekeltecsünk minél többet, ezzel rögzítjük a dallamot és a szöveget egyaránt.

A közép- és középfokú iskolák *rajzóráit* illetően a feladatot a következőkben foglalhatjuk össze: „A szín- és formaérzék-fejlesztő gyakorlatoknak azt a célt kell szolgálniuk, hogy a tanuló elsősorban a jellegzetesen magyar színhatások és díszítőformák iránt váljék fogékonnyá. Különösen fontos ez a nagyobb városok iskoláiban, ahol a tanulók színízlése a bazári holmik állandó hatásának következtében erősen leromlott, s a magyar nép színszeretetéét állandóan a tartsággal azonosítják. ... A művészeti nevelést célzó rajzórakon nemcsak műalkotásokat kell ismertetni, hanem népművészeti alkotásokat is, mégpedig eredetiben, vidékenként rövid esztétikai és néprajzi magyarázat keretében. Ezeknek a magyarázatoknak ki kell térniök röviden a sajátos jegyek megjelölésével a vidék egész kultúrájára. Különösen kiemelve az alkotásokban rejlő, a magyar nép adottságiból fakadó, művészi értékeket.”⁴ Helyes lenne a népművészeti tárgyak készítésének mozzanatait (pl. gölöncsérmunka) filmben bemutatni, a tanulókkal gyűjtőmunkát végeztetni, a rajztanár- és tanítójelölteknek szűkebb vidékük forma- és színnyománnyait fenntartani stb.

A *testnevelés órákon* és főleg az alsóbb évfolyamokon javasoljuk a magyar népi gyermekjátékok fenntartását, fiú- és leányiskolákban egyaránt. Leányiskolákban az énekes-táncos játékok különösen sok kedves percet szereznek, bemutatókon pedig nagy sikert váltanak ki.

A középiskolai tanulókat időnkint kisebb-nagyobb csoportokban *tanulmányi kirándulásokra* is el kell vinni. Ilyen alkalmakkor a gyárakat, romokat, természeti szépségeket meg szokták

³ Vö.: Szabó István: Ugocsa vármegye monográfiájában (Bp. 1937.) az oláhság és ruténség terjeszkedésére és a magyarság visszaszorulására vonatkozó adatokat.

⁴ Vö. Ujvári Béla írása. Ethnographia, 1938. 208-209. old.

ugyan nézni, de a nép életét és munkáját figyelmen kívül hagyják. Pedig a legbuzgóbb néprajzi gyűjtemény-látogatás vagy fényképnézegetés sem ér annyit, mint a még szociális szempontból is hasznos közvetlen népismeret... Megoldani nem különösebb nehézség, mindössze annyi, hogy a kirándulások megszervezésénél már eleve gondoljunk népünkre is.

*Tálas István: Néprajz és középiskola.
A hódmezővásárhelyi református gimnázium évkönyve,
1938. 40-46. old.*

III. Országos Iskola és honismeret konferencia, Szeged, 2001. október 12.

A hon- és népismeret előzményei és pedagógiai tanulságai

A hon- és népismeret tanításának és tanulásának társadalmi-környezeti feltételei az utóbbi egy- másfél évszázadban gyökeresen megváltoztak, s ez a változás napjainkhoz közeledve egyre erőteljesebben fölgyorsult. A környezet megismerése (megismertetése) tekintetében ebben az említett időszakban egyre nagyobb feladat hárult és hárul az iskolára, miközben – sajnálatosan – egyre inkább háttérbe szorult a család (lakóhelyi környezet) nevelő hatása.

Faluhelyen valaha természetesnek számított, hogy a fölönvekvő nemzedék szüleitől, rokonaitól, a vele növekvő generációtól megtanulta a határ és a belterület névanyagát; megismerte a nevekhez fűződő hagyományokat, ismerte név szerint az adott település minden lakóját; ismerte a rokonsági fokozatokat, s el tudta mondani minden család históriáját, melyik miről „nevezetes”, miről „emlékezetes”. Magától értetődőnek számított a természeti környezet (álatok, növények, vizek, éghajlati sajátosságok, stb.) ismerete. Egy-egy falu környékének településein is otthonosan mozogtak, viseletükről, beszédmódjukról meg tudták különböztetni, ki hová való. Ismerték azt a legközelebbi várost is, ahol leggyakrabban megfordultak vásárok idején. Városon részben más jellegű ismeretek képezték a helyismeret tárgyát. Nagyobb településen (városban) már természetszerűleg a lakosságnak csak egy részét (az adott városnegyedet) ismerte egy-egy nagyobb lakóhelyi közösség. Az ismeretkör nagyobb részét tették ki az egyes szakmákkal, mesterségekkel kapcsolatos tudnivalók. A természeti környezet ismerete a falusi emberekéhez viszonyítva kissé beszűkült. A lényeg az, hogy a hon- és népismeret alapjait a családtól kapta meg a felnövekvő nemzedék. Ezek az ismeretek alaposak, pontosak voltak, s az egyes emberek tudatában rendkívül tartósan rögződtek, összehasonlíthatatlanul tartósabban, mint az utóbbi évtizedek során az iskolában tanultak.

A „hagyományos falu” képét a szépirodalomban Móricz Zsigmond, Tömörkény István, Móra Ferenc, Mikszáth Kálmán, Tamási Áron és mások közvetítik felénk. A „régii” várost Jókai Mór, Krúdy Gyula, Hunyady Sándor, Márai Sándor stb. műveiből ismerhetjük meg. A 20. század első felében átalakuló városi világot a tizenévesek szemével látatja Molnár Ferenc (Pál utcai fiúk), Móricz Zsigmond (Légy jó mindhalálig). A tizenéves városiak rácsodálkozását a falura leghitelesebben, legköltőibben talán Fekete István ábrázolta (Tüskevár, Téli berek, stb.).

A népi írók mozgalmának írói: Illyés Gyula (Puszták népe, 1936), Kodolányi János (Baranyai utazás, 1941), Sinka István (Fekete bojtár vallomásai, 1942-1944), Féja Géza (Viharsarok, 1937), Szabó Pál (Emberek, 1930), Darvas József (A legnagyobb magyar falu, 1937), Nagy Lajos (Kiskunhalom, 1934), Erdei Ferenc (Futóhomok, 1937), Kovács Imre (Néma forradalom, 1937), Szabó Zoltán (A tardi helyzet, 1936), Veres Péter (Az Alföld parasztsága, 1936), Németh László (A minőség forradalma, 1940), Tamási Áron (Szülőföldem, 1939), stb. alkotásai a hon- és népismeret sajátos „ország-tükrei”.